

BIBLIOTECA MUNICIPALĂ „BOGDAN PETRICEICU HASDEU”
BIBLIOTECA EVREIASCĂ „IȚIC MANGHER”

ARHIVARIUS

REVISTA SECTORULUI ȘTIINȚĂ, ARHIVISTICĂ ȘI RELAȚII EXTERNE

**FENOMENUL HOLOCAUST - SOARTA EVREILOR DIN
SPAȚIUL ROMÂNESC ȘI A EVREILOR DE PRETUTINDENI**

ПРЕЗЕНТАЦИЯ РОМАНА НИКОЛАЕ ЕСИНЕНКУ «ЕВРЕИ»

ISSUE 11 • 2024 • ISSN 2953-724X

SUMAR

АННА БАЦМАНОВА

О прошлом, которое не должно повториться 3

LILIANA ROTARU

Holocaustul – punctul culminant al unei lungi istorii a antisemitismului european 5

GALINA CORMAN

„Cei care nu își amintesc trecutul sunt condamnați să-l repete” 12

VITALIE RĂILEANU

Manuscrisul salvat 18

MIROSLAVA METLEAEVA

Romanul, care a obținut forța unui document 20

COLEGIUL DE REDACȚIE

Anna Bațmanova, director

Biblioteca Evreiască „I. Mangher”

Miroslava Luchiancova, doctor în filologie, redactor

Biblioteca Evreiască „I. Mangher”

Mariana Cocieru, doctor în filologie, redactor tehnic

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”,

Biblioteca Evreiască „I. Mangher”

Copertă, design, machetare:

Mariana Cocieru

Adresa: mun. Chișinău, str. Eugen Doga, 4

Tel.: 022 24 12 03

Site: <http://sector-analitica-si-relatii-externe.blogspot.com;>

<https://ebraika.ru>

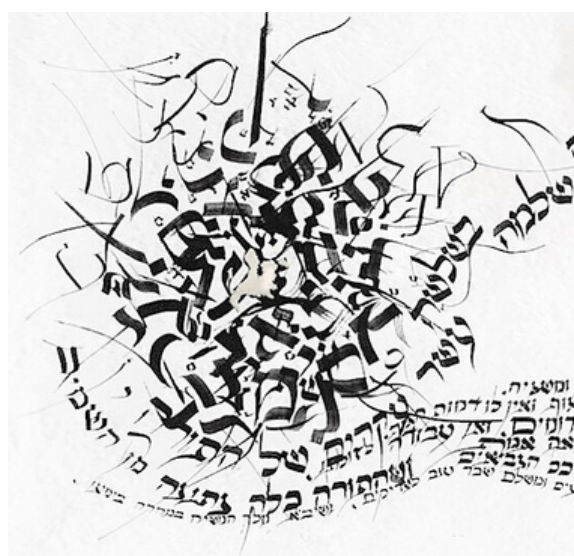
Email: mangher.bibl@gmail.com

#WeRemember

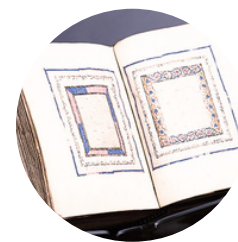
De 27 ianuarie, Ziua Internațională de Comemorare a Holocaustului, #NeAmintim.
Învăță din trecut. Protejează viitorul.

Logos: WJC (World Jewish Congress) and Comunitatea Evreiască din Republica Moldova.

Revista trimestrială „Arhivarius”: Revista Sectorului Știință, arhivistică și relații externe al Bibliotecii Evreiești „Ițic Mangher”, filială a Bibliotecii Municipale „B.P. Hasdeu”, apare din aprilie 2021, în limbile română și rusă. Varianta electronică a revistei poate fi accesată: <http://sector-analitica-si-relatii-externe.blogspot.com>; <https://ebraika.ru>.

АННА БАЦМАНОВА,
директор Библиотеки им. И. Мангера

О ПРОШЛОМ, КОТОРОЕ НЕ ДОЛЖНО ПОВТОРИТЬСЯ

1 ноября 2005 Генеральная Ассамблея ООН приняла резолюцию № 60/7, в которой объявила день 27 января Международным Днем Памяти Жертв Холокоста. Именно в этот день в 1945 году был освобождён самый большой концентрационный лагерь времён 2-ой мировой войны – Освенцим (Auschwitz). Генеральная Ассамблея обязала страны-члены ООН внедрять воспитательные программы, цель которых – сохранение памяти жертв трагедии Холокоста и предотвращение преступлений против человечности в будущем.

В свою очередь, 26 ноября 2015 Парламент Республики Молдова объявил день 27 января Государственным Днем Памяти Жертв Холокоста. Установление этой памятной даты имеет своей целью не только сохранение памяти жертв геноцида, но и ведение межэтнического диалога, воспитание терпимости, сохранение общечеловеческих ценностей и защиту прав человека.

Нынешний номер «Архивариуса» посвящен научной конференции, организованной к этой трагической дате 30 января 2024 года под эгидой Центральной Библиотеки Государственного Университета Молдовы, Центра Европейского Образования Госуниверситета, Информационного Центра Европейского Союза и Евроклуба Госуниверситета. Программа конференции включала две основные темы:

- *Феномен Холокоста – судьба евреев на румынском и европейском пространстве;*
- *Презентация романа Николае Есиненку «Евреи».*

Перед многочисленными студентами юридического факультета выступили ученые, писатели, переводчики, литературные критики, среди которых Григорий Василеску, доктор хабилитат, профессор; Галина Корман, доктор исторических наук; Лилиана Ротару, доктор исторических наук; Виталие

Райляну, литературный критик, директор Библиотеки «Онисифор Гибу»; Мирослава Метляева, доктор филологии; Лидия Гросу, писатель и публицист; Думитру Максим, писатель; Жета Липованчук, поэт и композитор.

В этом номере журнала «Архивариус» по первой теме опубликованы сообщения молодых ученых Лилианы Ротару и Галины Корман.

Лилиана Ротару, доктор исторических наук, лектор факультета истории и философии Госуниверситета, в своём выступлении «Холокост – кульминация долгой истории европейского антисемитизма» глубоко раскрывает корни этого древнейшего человеконенавистнического явления, особо проявившего себя во время нацистского режима в, казалось бы, цивилизованной Германии и пустившего свои корни далеко за её пределами в большинстве европейских государств.

Галина Корман, доктор исторических наук, также преподаватель факультета истории и философии Госуниверситета, посвятила своё выступление злободневной, как никогда, теме «Кто не помнит прошлого, приговорен его повторить», и детально остановилась на том, о чем много скрывалось и обрастало ложью на протяжении долгих лет, что привело к неутешительным последствиям в нынешние времена.

Вторая тема конференции представлена статьёй литературного критика Виталие Райляну «Спасенная рукопись» о недавно изданной книге «Евреи», написанной известным писателем Николае Есиненку в 1974 году. Виталие Райляну знакомит читателей с историей литературного наследия автора и деятельностью Библиотеки «Онисифор Гибу» по возвращению в книжный оборот его произведений.

Мирослава Метляева, доктор филологии, переводчик, в своей статье «Роман, обретший силу документа», подчеркивает, что издание романа, впервые переведенного на русский язык, обращено к русскоязычному читателю, для которого достижения многих писателей и деятелей культуры Молдовы оставались долгое время в тени, что создавало ложное представление о их второстепенности, порождая определенные мифы об этнической иерархии в культуре. Николае Есиненку своим романом «Evreii» вводит читателя в наблюдаемую без иллюзий вселенную обычного человека, отказавшись от всякой идеализации, именно тогда, когда художественная литература отстранилась от трагедии евреев, их семей и сообщества, с которыми в той или иной степени соприкасался каждый.

Думается, что содержание этого номера журнала привлечет внимание читателей. Ждём Ваших откликов.

HOLOCAUSTUL – PUNCTUL CULMINANT AL UNEI LUNGI ISTORII A ANTISEMITISMULUI EUROPEAN

Liliana ROTARU,
*doctor în istorie, conferențiar universitar,
Facultatea de Istorie și Filosofie,
Universitatea de Stat din Moldova*

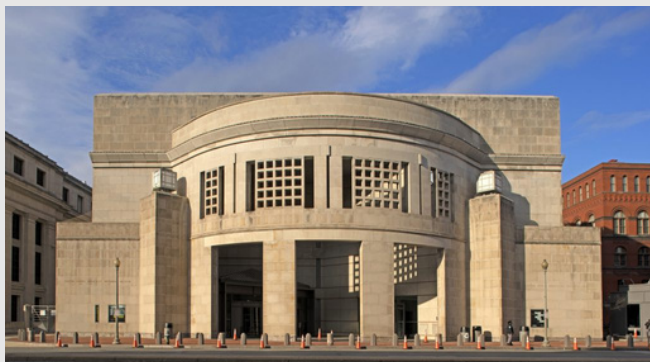
Anual la 27 ianuarie omenirea marchează sfârșitul Holocaustului, considerat cel mai mare genocid al tuturor timpurilor și cel mai negru capitol din istoria secolului XX. La 27 ianuarie 1945, armata sovietică a eliberat complexul de lagăre Auschwitz-Birkenau (Polonia), cel mai mare lagăr de exterminare nazist și locul emblematic de implementare a „soluției finale”, de punere în practică a Holocaustului.

Termenul **Holocaust** derivă din grecescul *holókauston* („ardere completă”) și denumește un vechi ritual iudaic de sacrificiu consumat total de foc, „o jertfă de tot oferită lui Dumnezeu” [1]. A fost folosit din secolul al XVII-lea pentru a desemna moartea violentă a unui număr mare de oameni, dar, începând cu anii 1960 ai secolului XX, utilizarea noțiunii a fost restrânsă și se referă astăzi la masacrarea evreilor de către naziști în ajunul și în timpul celui de al Doilea Război Mondial. Eforturile de a înlocui termenul *holocaust* cu cuvântul ebraic *shoah* (însemnând „catastrofă”) sau *hurban* (*khurban* în idiș înseamnă „distrugere”) nu au avut prea mult succes [2].

Cu toate acestea, termenul este utilizat uneori într-un sens extins, fiind aplicat de savanți, politicieni ș.a. într-un sens mai larg, pentru a descrie alte genocide ale regimului nazist și ale altor regimuri, chiar și pentru fenomene care nu au legătură cu cel de al Doilea Război Mondial. De exemplu, în circuitul științific au fost introduse sintagmele „holocaustul spaniol” pentru a desemna masacrele din timpul Războiului Civil din Spania; „holocaustul ruandez” – cu referire la genocidul din Ruanda din 1994; „holocaustul cambodgian” pentru a masacrele în masă organizate de khmerii roșii din Cambodgia; termenul mai este folosit pentru a descrie

genocidul armenilor din timpul Primului Război Mondial etc. [3]

Dar, utilizarea cuvântului în sens larg a fost criticată de mai multe organizații înființate pentru comemorarea Holocaustului evreilor, care consideră că deși fasciștii și acoliții lor au asasinat și neevrei, precum romi, polonezi, cetățeni sovietici și alte grupuri etnice slave, prizonieri de război, homosexuali, Martori ai lui Iehova, „bastarzi de Renania” [4], adversari politici ai naziștilor, handicapați fizic și mental ș.a., termenul „Holocaust” trebuie să se refere exclusiv la masacrarea evreilor. Acest termen trebuie să desemneze punctul culminant al unei lungi istorii a antisemitismului european, și nu poate fi diluat într-o categorie mai largă a crimelor naziste [5].

The United States Holocaust Memorial Museum

The United States Holocaust Memorial Museum definește anii 1933-1945 ca fiind Epoca Holocaustului, care a început în ianuarie 1933, când Adolf Hitler și Partidul Muncitoresc Național-Socialist German (cunoscut ca partidul nazist) au ajuns la putere în Germania. și s-a încheiat în mai 1945, când Puterile Aliate au învins Germania nazistă în al Doilea Război Mondial [6]. Mai multe enciclopedii, care abordează problema Holocaustului, estimează că într-un singur deceniu al secolului XX, au fost omorâți în jur de 11 milioane de oameni, peste șase milioane dintre care au fost evrei, majoritatea din

Europa. Însă, ca parte a „soluției finale a chestiunii evreiești” au fost persecutați și asasinați evrei și în Asia și nordul Africii, conform programului de exterminare a evreilor plănuțit și executat de regimul național-socialist din Germania [7].

Evreii au fost persecutați și înainte de cel de-al Doilea Război Mondial. De-a lungul Evului Mediu, creștinii i-au blamat pentru respingerea și uciderea lui Isus, apoi i-au acuzat de omoruri rituale și i-au supus pogromurilor și expulzărilor. Odată cu crearea statelor naționale în Europa Centrală s-a conturat un rasism pseudoștiințific, reprezentanții căruia i-a considerat pe evrei o rasă ai cărei membri erau într-o luptă acerbă cu rasa ariană pentru dominarea lumii. Dar, pentru prima dată, Germania nazistă a fost statul care și-a investit resursele și întregul aparat statal pentru eliminarea completă, totală a unui întreg popor, fără excepție și în termeni cât mai restrânși.

Situația politică în Germania și în restul Europei după Primul Război Mondial a contribuit la escaladarea antisemitismului virulent. Mulți germani nu au acceptat înfrângerea în război, fapt care a generat *mitului înjunghierii pe la spate*, ce insinua ca politicienii trădători, în mare parte evrei și comuniști, au fost regizorii capitulării Germaniei în Primul Război Mondial. Inflamarea sentimentului antievreiesc a fost cauzată și de un alt mit, cel al aparenței suprareprezentării etnicilor evrei la conducerea guvernelor revoluționare comuniste din Europa, considerându-i forța motrice a comunismului. Aceste două mituri au fost contribuit la apariția noțiunii propagandistice „bolșevism evreiesc”, iar Hitler a considerat marxismul o doctrină evreiască, creată în cadrul unei conspirații ce urmărea distrugerea Germaniei și a cerut organizarea unei bătălii împotriva „marxismului evreiesc”.

Odată cu proclamarea celui de al Treilea Reich, liderii germani au proclamat necesitatea renașterii „comunității poporului” de solidaritate împotriva dușmanilor din interior și din exterior. În spiritul unei inginerii rasiale specifice, naziștii au împărțit „dușmanii” personali în două categorii: „tovarășii naționali” – reprezentanți ai comunității naționale, din care făceau parte adversarii politici ai nazismului (marxiștii, liberalii, creștinii, „reacționarii” devianți ș.a.) și adversarii morali (homosexuali, „neharnicii”, asocialii, infractorii recidiviști) – considerați „dușmani naționali” și „străinii de comunitate” – dușmanii de „rasă”, „de sânge) ca evreii și romii. Dacă „dușmanii” din prima categori au fost trimiși în lagăre de concentrare pentru „reeducare”, pentru a-i absorbi ulterior în comunitatea națională sau au fost scoși din lanțul ereditar, dușmanii de „rasă”, în special evreii, considerau naziștii, trebuiau înlăturați total din societate [8].

Pentru punerea în aplicare a politicii antisemite și rasiale, guvernul nazist a încercat mai multe metode, începând cu cele legislative. Astfel, la 7 aprilie 1933, a fost adoptată *Legea pentru Restaurarea Serviciului Profesional Civil*, prin care tuturor evreilor și altor „nearieni” li se interzicea să ocupe funcții publice, să lucreze în universități, în învățământ, în instituții juridice sau orice instituții finanțate de stat. De asemenea, studenții evrei au fost împiedicați printr-un sistem de cote să facă studii în anumite școli și universități, iar afacerile evreiești au fost luate în evidență pentru închidere sau „arianizare” – vânzarea forțată către germani. Din cele aproximativ 50.000 de afaceri deținute de evrei în Germania în 1933, doar circa 7000 au rămas în proprietatea evreilor în aprilie 1939. Pe lângă înlăturarea evreilor din viața economică, li s-a interzis și majoritatea activităților sociale și accesul în spațiile publice. Operele compozitorilor evrei, autorilor evrei, și altor

artiști evrei au fost excluse din publicații, spectacole și expoziții. Pierzând din popularitate, regimul nazist reface în primăvara și vara anului 1935 propaganda antisemită a și reactivează politica antisemită, încercând să redirejeze ostilitatea populației împotriva evreilor [9].

Motivând în Reichstag că evreii din Germania se folosesc de situația internațională agitată pentru a face probleme, la 15 septembrie 1935, sunt adoptate *Legea Cetățeniei Reichului* și *Legea pentru Protejarea Sângelui German și Onoarei Germane*, denumite *Legile rasiale de la Nürnberg*. Legile respective i-au izolat constant pe evrei pe motive etnice („rasiale”), căci, doar cei de „sânge german sau înrudit” puteau fi cetățeni ai Reichului și oricine avea trei sau mai mulți bunici evrei era clasificat ca evreu. În aceeași ordine de idei, au fost interzise căsătoriile între evrei și cetățeni de sânge german sau înrudit, relațiile sexuale în astfel de cupluri erau incriminate, evreii nu aveau voie să angajeze slujnice sub 45 de ani, dacă acestea erau germane etc. [10] *Legile de la Nürnberg* și altele, adoptate mai târziu, au deschis calea discriminării ample a tuturor celor care erau considerați evrei, antisemitismul pătrunzând în păturile cele mai largi ale societății germane. Politica rasială nazistă avea ca obiectiv forțarea evreilor să emigreze.

Dorind să pregătească germanii pentru conflictul iminent, Hitler a inițiat o nouă fază a antisemitismului în toamna anului 1937. Rezumând o discuție cu führerul, Goebbels scria că „Evreii trebuie să plece din Germania, ba chiar din întreaga Europă. Va fi nevoie de timp însă, dar trebuie și se va întâmpla. Führerul este hotărât în această privință” [11]. De la sfârșitul lui 1934 și până în anul 1938, aproximativ jumătate din populația evreiască din Germania a emigrat. După anchlussul Austriei, naziștii au aplicat le-

gile și politica antievreiască și pe teritoriul austriac, forțând cca 100 000 de evrei să emigreze. Evreii rămași în Germania au fost supuși unui nou val de persecuții, iar un șir de legi și decrete le-a înrăutățit semnificativ situația: medicilor și avocaților evrei li s-a retras licența de practicare a meseriei, asociațiile culturale evreiești au fost supuse la taxe exorbitante, a fost intensificată politica de arianizare a economiei, evreii au fost obligați să-și înregistreze bunurile, fiecare bărbat evreu trebuia să adauge „Israel” la numele său, iar fiecare femeie evreică trebuia – numele „Sarah”, împiedicând evreii să se ascundă și altele.

După ce un evreu polonez, nemulțumit de faptul că părinții lui au fost expulzați din Germania, a asasinat la Paris un diplomat german, guvernul nazist a folosit incidentul drept pretext pentru a instiga cetățenii Reichului la pogromuri antievreiești. Unul dintre cele mai răsunătoare fiind pogromul numit „Noaptea de Cristal”, organizat la 9-10 noiembrie 1938, care a marcat un punct de cotitură în politicile antisemite național-socialiste. În urma violențelor organizate de trupele SS [12] și SA [13], au fost devastate peste 7500 de magazine evreiești (din 9000) și peste 1000 de sinagogi și cimitire evreiești au fost distruse, pagubele fiind estimate la 39 de milioane de mărci. Conform datelor oficiale au murit 91 de persoane și 30 mii de bărbați evrei au fost trimiși în lagărele de concentrare de la Dachau, Buchenwald [14]. După „Noaptea de Cristal”, evreii rămași în Germania și-au intensificat eforturile de a pleca din țară. Acela a fost și momentul încetării oricărui fel de activitate publică și culturală evreiască: evreilor li s-a interzis să meargă la cinema, la teatru, la concerte și expoziții, să dețină arme de foc, să fie prezenți pe anumite străzi sau în anumite cartiere la anumite ore, le-au fost retrase carnetele de șoferi

și documentele de înmatriculare a automobilelor, să folosească terenurile de sport sau de joacă, băile publice și bazinele din aer liber, le-au fost luate toate scutițiile de taxe, ajutoare pentru copii, au fost excluși din aproape toate meseriile și obligați să îndeplinească munci dezonorante pentru calificările pe care le aveau, să poarte o insignă specială etc. Astfel, evreii au fost scoși în afara legii, supuși tiraniei poliției, care era un prelușiu la „soluția finală a problemei evreiești”.

Pogromul „Noaptea de cristal”, 10 noiembrie 1938, autor necunoscut, sursa:
<http://naziwarcrimes.files.wordpress.com/2008/01/kristallnacht-1.jpg>;
<https://collections.ushmm.org/search/catalog/pa16792>

După începerea celui de-al Doilea Război Mondial și crearea Guvernământului General în partea centrală a Poloniei ocupate, ce trebuie să devină „rezervorul de iloți care să servească rasa de stăpâni” [15], evreii au fost duși cu forța în ghetourile din marile orașe, care erau, de fapt, niște instrumente de ucidere lentă și pasivă. Astfel, ocupând doar 2,5% din suprafața fostei capitale poloneze, ghetoul din Varșovia cuprindea 30% din populația orașului. Evreii erau înghesuiți câte nouă într-o odaie, unde igiena era dificilă și

epidemiile, bolile au secerat mii de vieți. Proviziile de hrană erau restricționate, în schimb locuitorii ghetourilor erau adesea puși la muncă forțată. În ghetouri și în lagărele de muncă au murit cel puțin o jumătate de milion de evrei de foame, boli și din cauza condițiilor grele de trai. Ghetourile erau gândite drept instrumente provizorii, până când evreii ar fi fost deportați în alte locații, ceea ce nu s-a mai întâmplat. Locuitorii lor au fost, în schimb, trimiși în lagărele de exterminare. La începutul anului 1940 a fost construit lagărul de concentrare de la Auschwitz. În Germania nu au fost organizate ghetouri, dar evreii din Germania au fost obligați din toamna anului 1941, să poarte pe haine steaua galbenă cu șase colțuri, numită „steaua lui David”.

**Foto sus: Lagarul Auschwitz I - intrare,
Foto jos: Lagărul Auschwitz II – Birkenau - intrare,
sursa: <https://historia.ro/sectiune/general/lagarul-auschwitz-birkenau-infernul-pe-pamant-576953.html>**

Totodată, în toate teritoriile ocupate, națiștii au exportat și metodele vechi ale politicii antisemite. La Iași sau Lwow au organizat pogromuri, care s-au soldat cu victime și pagube însemnate.

Odată cu invadarea URSS, persecuția nazistă a evreilor a intrat în faza finală. Până la 22 iunie 1941, evreii sovietici constituiau cea mai mare comunitate evreiască din Europa, numărând peste 5 mln. Aproape 3 mln. dintre ei au rămas pe teritoriile ocupate ale URSS și, pentru că națiștii suprapuneau imaginea evreului cu cea a partizanului și a bolșevicului, cei din urmă au inițiat o distrugere cu o intensitate criminală a evreilor sovietici. Aproximativ 2 825 000 de evrei sovietici au fost exterminați de națiști și colaboratorii lor [16]. Printre primele victime se numără evreii din ghetourile din Riga și Minsk, precum și pacienții unor spitale de psihiatrie, uciși prin gaze sau împușcați. Uciderea în masă a evreilor prin împușcare în teritoriile sovietice ocupate au fost încredințate formațiunilor SS, dar pentru că Hitler se temea că aceste execuții ar putea produce probleme psihologice soldaților, au fost folosite mașinile de gaze experimentale. Apoi s-au construit lagăre de exterminare la Bełżec, Sobibór, Chełmno și Treblinka, unde s-au construit camere de gaze.

În cele din urmă, la Conferința de la Wannsee din 20 ianuarie 1942, oficialii națiști au decis de a implementa cât mai multe etape ale „soluției finale a problemei evreiești” în timpul războiului și au convenit asupra unui genocid crud, atent planificat, industrializat și centralizat [17]. În decursul executării practice a „soluției finale”, Europa și Africa de Nord trebuiau să devină zone „necontaminate de evrei”. Soluția finală avea să cuprindă cei 11 milioane de evrei ce trăiau nu numai în teritoriile controlate de Germania, ci și în alte locuri din Europa și teritoriile adia-

cente, unde evreii urmau să fie anihilați printr-o combinație de muncă forțată și omor în masă. Conferința de la Wannsee a susținut ideea construirii imperiului prin mijloace criminale.

În anii 1943 și 1944, lagărele de exterminare au funcționat la putere maximă, uci-gând sute de mii de oameni care erau trimiși la Auschwitz, Majdanek, Bełżec, Sobibór, Treblinka, Malîi Trosteneț ș.a. din aproape toate țările aflate în sfera de influență germană. Până la 6 000 de oameni erau gazați în fiecare zi la Auschwitz. „Soluția finală” fusese derulată până la sfârșitul lui 1944. Comunități evreiești, accesibile regimului nazist, au fost exterminate în proporții de la peste 90 la sută în Polonia și până la aproximativ 25 la sută în Franța. În luna mai 1944, Himmler anunța într-un discurs că „problema evreiască din Germania și din țările ocupate a fost rezolvată”, dar din tot din această perioadă, acțiunile pentru aplicarea „soluției finale” au devenit mai dificil de realizat. După ce Armata Roșie a trecut hotarul în Polonia, naziștii au început a închide unele lagăre, iar deținuții acestora au fost evacuați mai spre vest în lagăre de concentrare. Deși erau într-o situație militară catastrofală, naziștii au organizat acțiuni de distrugere și tănuire a dovezilor crimelor lor: au demontat camerele de gazare, au aruncat în aer crematoriile, cadavrele din gropile comune au fost dezgropate și arse, iar țărani polonezi au fost obligați să însămânțeze peste locurile faptelor ca să se lase impresia că nu au existat. În octombrie 1944, Himmler a ordonat ca „soluția finală” să fie oprită.

Conform unor estimări, până la 15 mln. de oameni au murit ca urmare a „noii ordini rasiale” a național-socialiștilor, deși numărul exact al celor care au murit în acest masacru nu va fi știut probabil niciodată. Totuși este important și numărul, mai ales când trebuie

contraziși cei care neagă că s-ar fi întâmplat vreodată, sau că numărul victimelor a fost nesemnificativ. Nimic nu poate explica aceste evenimente oribile și nu se poate spune că fiecare nouă încercare de a le explica, ne aduce mai aproape de înțelegere, noi rămânând conștienți de sensul cuvintelor scrijelite de Iss Clausner pe fundul gamelei: „Ne pas chercher à comprendre”.

Monumentul din lagărul de exterminare din Treblinka II, autor Adrian Grycuk

Referințe bibliografice:

1. Paul R. Bartrop, Samuel Totten. *Dictionary of Genocide*. ABC-CLIO, 2007, p. 190.
2. Donald L. Niewyk, Francis R. Nicosia. *The Columbia Guide to the Holocaust*. Columbia University Press, 2012.
3. Paul R. Bartrop, Samuel Totten. *Dictionary of Genocide*. ABC-CLIO, 2007, pp. 190-191.
4. *Bastarzii de Renania* – germanii de culoare sau de rasă mixtă.
5. Robert S. Wistrich. *Antisemitism: The Longest Hatred*. New York: Schocken Books, 1994; Omer Bartov. *The Holocaust: Origins, Implementation, Aftermath*. London and New York: Routledge, 2001, pp. 18-19; Stephen D. Smith. *The Trajectory of Holocaust Memory: The Crisis of Testimony in Theory and Practice*. New York: Routledge, 2023, p. 36; What was the Holocaust? In: *The Holocaust Encyclopedia*. Disponibil: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/introduction-to-the-holocaust> (accesat 12.02.2024); Холокост. В: *Большой толковый словарь русского языка*. Disponibil: <https://gramota.ru/meta/kholokost> (accesat la 12.02.2024), ș.a.
6. What was the Holocaust? In: *The Holocaust Encyclopedia*.
7. Donald L. Niewyk, Francis R. Nicosia. *The Columbia Guide to the Holocaust*. Columbia University Press, 2012; What was the Holocaust? In: *The Holocaust Encyclopedia*; Holocaust. In: *Encyclopædia Britannica*, 2009. Disponibil: <https://www.britannica.com/event/Holocaust> (accesat la 12.02.2024).

8. Richard J. Evans. *Al Treilea Reich* (vol. II). București: Editura RAO, 2012, pp. 556-557.
 9. Richard J. Evans. *Al Treilea Reich* (vol. II). București: Editura RAO, 2012, pp. 584-586.
 10. United States Holocaust Memorial Museum. *Нюрнбергские законы*. Holocaust Encyclopedia. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/ru/article/nuremberg-laws#-1> (accesat la 13.02.2024); Юрий Бем. Гестапо. *Террор без границ*. Яуза-пресс, 2021.
 11. Apud. Richard J. Evans. *Al Treilea Reich* (vol. II). București: Editura RAO, 2012, p. 622.
 12. SS („Eșalonul de protecție”) – organizație paramilitară nazistă care reprezenta baza partidului nazist și, au fost menite să protejeze instituțiile și evenimentele de partid, să desfășoare acțiuni de forță împotriva „dușmanilor regimului”, pre-

gătirea militară și ideologică a cadrelor de partid, precum și alte scopuri.
 13. SA („Batalioanele de asalt”) – cunoscute și sub denumirea de Cămășile brune, au fost o organizație paramilitară nazistă.
 14. Richard J. Evans. *Al Treilea Reich* (vol. II). București: Editura RAO, 2012, p. 632.
 15. Martin Kitchen. *O istorie a Germaniei moderne. De la 1800 până în prezent*. București: Humanitas, 2021, p. 432.
 16. И. А. Альтман. *Холокост и еврейское сопротивление на оккупированной территории СССР*. Москва: Фонд «Холокост», 2002.
 17. Peter Longerich. *Wannsee: The Road to the Final Solution*. Oxford: Oxford University Press, 2021, pp. 103-106.

Eveniment dedicat Zilei Internaționale a Comemorării Victimelor Holocaustului, 30 ianuarie 2024

„CEI CARE NU ÎȘI AMINTESC TRECUTUL, SUNT CONDAMNAȚI SĂ-L REPETE”

George Santayana

Galina CORMAN,
*doctor în istorie, Facultatea de Istorie și Filozofie,
Universitatea de Stat din Moldova*

27 ianuarie este Ziua Internațională de Comemorare a Victimelor Holocaustului[1]. Această decizie a fost luată de Adunarea Generală a Națiunilor Unite în anul 2005 cu ocazia aniversării a 60 de ani de la eliberarea lagărelor de concentrare naziste. În această zi a anului 1945 a fost eliberat cel mai mare lagăr de concentrare a evreilor din Auschwitz (Polonia), unde au murit prin exterminare în camere cu gaze ca. 1.1 milioane de evrei. În total au căzut jertfă genocidului germano-fascist circa 6 milioane de evrei europeni, 250 mii roma și sinti și 250 mii oameni cu dezabilități, și minorități sexuale.

La noi pe teritoriul de astăzi al Republicii Moldova s-a crezut o perioadă că aceste evenimente tragice au avut loc doar în Germania în perioada regimului național-socialist 1933-1945 și în teritoriile vest europene ocupate de aceasta în perioada celui de-al doilea Război Mondial. Mare a fost descoperirea istoricilor moldoveni, dar și mai mare a fost șocul opiniei publice când s-a constatat, că aceste evenimente tragice au avut loc și la noi în perioada anilor 1941-1944. Cifrele exactă încă urmează a fi stabilite, dar se presupune, că în Basarabia au căzut jertfă persecuției ideologiei româno-fasciste peste 200 000 evrei și 50 000 roma [2]. În anul 1940 pe teritoriul Basarabiei locuiau aproximativ 300 mii de evrei. La sfârșitul anului 1941 marea majoritate a evreilor basarabeni a fost nimicită sau deportată peste Nistru, Basarabia fiind declarată de autoritățile române „judenfrei” sau „teritoriu curățat de evrei”.

Evenimentele tragice a Holocaustului din Basarabia, Bucovina de Nord și Transnistria mai și denumite „Holocaust la periferie” [3] rămân încă a fi foarte bine studiate și cunoscute. Ele sunt o parte componentă a Holocaustului din România, aliata Germaniei în cel de-Al Doilea Război Mondial și respectiv și o parte componentă a Holocaustului din Europa, chiar dacă cu un anumit specific. În linii generale evreii basarabeni ca și cei bucovineni și ucrainenii au fost supuși cam acelo-

Evrei deportați sub supravegherea unui soldat român, 17 iulie 1941, autor necunoscut, sursa: https://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Antonescu#/media/Fișier:Bundesarchiv_B_145_Bild-Fo16206-0003,_Russland,_Deportation_von_Juden.jpg

lorași proceduri de persecutare, discriminare, expropriere și masacrare ca și evreii europeni, cu excepția ultimei etape, aplicarea „soluției finale” prin exterminare în camerele cu gaze. Aceasta a fost înlocuită cu chinurile foamei, frigului, fricii și bolilor contagioase. Mareșalul Ion Antonescu a aplicat în România propria lui versiune a „soluției finale” pe care el a numit-o „curățarea terenului”, prin „expulzarea forțată a întregului element evreiesc din Basarabia și Bucovina dincolo de granițe” [4], adică peste Nistru. Politica rasială a regimului Antonescu a fost dusă în mod special împotriva evreilor din teritoriile Basarabiei și Bucovinei de Nord aflate sub ocupație sovietică în perioada anilor 1940-1941.

Deschiderea ușii unuia din vagoanele trenului morții de la Iași, 1 iulie 1941, autor necunoscut, sursa: https://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Antonescu#/media/Fișier:5_יאשי_פוגרום.jpg

Aceștia fiind oficial învinuiți și suspectați de colaborare cu puterea sovietică împotriva statului român [5].

Teroarea împotriva evreilor basarabeni a început imediat după intrarea în Basarabia în iunie 1941 a trupelor germane și române conduse de generalul Constantin Voiculescu. Evreii au fost izgoniți din casele lor, arestați și împușcați sau omorâți în stradă. Cei care au supraviețuit au fost concentrați în cele circa 49 ghetouri, organizate în scurt timp în mod special în nordul și centrul Basarabiei: la Vertiujeni (22.969); Securenii (10.356); Edineț (11.762); Mărculești (11.000) etc. Ghetoul de la Chișinău a fost înființat în partea de jos a orașului unde au fost concentrați peste 11000 de evrei din Chișinău și împrejurimile sale [6].

În ghetouri evreii duceau o viață de calvar locuind cu zecile într-un spațiu foarte mic, fiind lăsați pieirii de foame sau de frig, sau trimiși la muncă silnică după care erau împușcați. Așa cum s-a întâmplat în timpul celor două masacre de la Visterniceni și la Ghidighici unde au fost omorâți 411 și 300 de evrei [7].

În toamna anului 1941, după trei luni de concentrare în ghetouri, evreii basarabeni au început să fie deportați pe jos în Transnistria, unitatea administrativă creată de autoritățile române în perioada anilor 1941-1944 pe teritoriul ocupat între râurile Nistru și Bug cu capitala la Odessa [8]. Majoritatea au fost concentrați în zona de nord Moghilev-Podolsk, regiunea geografică foarte bine izolată de curburile râului Nistru și respectiv imposibilă de evadat. În total au fost concentrați în ghetourile din nordul unitățile administrative românești Transnistria, între 150 și 195 mii de evrei basarabeni și bucovineni precum și roma și sinti, toți fiind supuși chinurilor foamei, frigului și bolilor contagioase în urma cărora doar 45 000 au supraviețuit [9].

Evrei deportați în Transnistria și împușcați între Bîrzula și Grozdovka de militarii români care-i escortau; femeia a fost și despuiată, octombrie 1941, autor necunoscut, sursa: Carp, Matatias. *Cartea neagră. Suferințele evreilor din România: 1940-1944 - III: Transnistria, Dacia Traiană (Socec), București, 1947.*

Holocaustul din Basarabia, Bucovina de Nord și Transnistria a avut câteva trăsături distinctive, care explică existența unui număr mai mare de supraviețuitori decât în Holocaustul din Europa de Vest. În primul rând a existat pentru evreii din aceste regiuni, posibilitatea de a se exila la începutul verii anului 1941, în timpul retragerii armatei sovietice și înaintea sosirii trupelor române și germane. De asemenea a existat și posibilitatea de evadare din ghetouri a evreilor, prin coruperea soldaților români [10]. Pe lângă acestea, un rol important l-a jucat și comportamentul autorităților române începând cu toamna anului 1942, care urmărind evoluțiile pe frontul de est al armatei germane a început să-și revadă politica împotriva evreilor și să le permită în ghetourile din Transnistria să primească de la evreii de peste hotare, medicamente și alte lucruri importante pentru supraviețuire. La începutul anului 1944 a devenit posibilă chiar strămutarea multor din ei, în mod special a miilor de copii rămași orfani, în Israel.

În pofida constatării acestor trăsături „umane” a Holocaustului din Basarabia, Bucovina de Nord și Transnistria, rămâne ori-

cum întrebarea care ne frământa astăzi: *cum a fost posibil așa ceva la noi?* Această întrebare a fost pusă în mod special în contextul publicării rezultatelor cercetărilor istoricilor Vladimir Solonari și Diana Dumitru, care demonstrează participarea foarte activă a populației locale ne-evreiești la aceste orori [11]. În arhive, dar și în memoria oamenilor încă se mai păstrează amintirea despre fapte groaznice de denunțuri, jafuri și implicări directe a populației locale ne-evreiești, vecinii din sate și orașe, la masacrarea evreilor basarabeni. Comportamentul acestora a fost explicat ca rezultat al politicii antisemite, dusă de statul român față de minoritățile etnice din România în epoca precedentă interbelică, în perioada în care s-a promovat la nivel de stat un naționalism etnic, care devenise în anii 1930 o ideologie dominantă, împărtășită de aproape toți intelectualii și oamenii politici români ai vremii. Este adevărat, că planul de exterminare a evreilor din România s-a axat, ca și cel din Germania, pe o politică antisemită bazată pe prejudecățile antievreiești existente în societate și a unei manipulări a maselor foarte efectivă cu implicarea intelectualilor. Aceasta, după Diana Dumitru, a făcut diferența mare și a explicat de ce populația locală din regiunea de peste Nistru, care s-a aflat în perioada interbelică în componența Uniunii Sovietice, care nu a dus o politică antisemită la nivel de stat, a avut o atitudine mai omenească și mai binevoitoare față de evreii persecutați și nu s-a lăsat masiv implicată în actele de violență [12].

Respectiv din aceste constatări ar trebui să tragem învățăminte astăzi, în era internetului și a digitalizării, când există instrumente și metode inovative și foarte efective, care pot fi folosite de cei care au mesaje de instigare la ură și intenții de manipulare a oamenilor. Aceasta ar trebui să ne facă și mai conștienți, privind rolul pe care îl poate juca presa și cât

de importantă este ca ea să fie cu adevărat, una democratică. Nu în ultimul rând, aceasta ar trebui să ne facă să înțelegem și să conștientizăm și mai mult faptul, cât de important este ca membrii unei societăți să fie bine instruiți și informați ca să nu devină jertfă a discursurilor nu doar antisemite, dar și a altor, care promovează ura și discriminarea fie pe criteriul de rasă, de gen, sau de orientare sexuală. Dar și cât de important este ca într-o societate să fie promovată o adevărată cultura a memoriei, care să reprezinte toți membrii societății.

Cultura Memoriei victimelor Holocaustului din Basarabia și Transnistria

Cultura Memoriei victimelor Holocaustului rămâne în Republica Moldova încă a fi una cu adevărat instituită. Oricum primii pași au fost făcuți: la 26 noiembrie 2015 a fost adoptată hotărârea Parlamentului Republicii Moldova cu privire la includerea zilei de 27 ianuarie în lista datelor comemorative oficiale în calitate de *Zi Națională de Comemorare a Victimelor Holocaustului*. În fiecare an, timp de o săptămână în școli și în diferite instituții de educație se organizează diferite evenimente, activități consacrate acestei zile. În 2018 a fost luată decizia guvernului de a întemeia Muzeul de Istorie al Evreilor, iar în 2023 a început instituirea lui. De asemenea din anul 2019 în școli s-a introdus disciplina opțională „Holocaustul: istorie și lecții de viață”. În anul 2023 au avut loc o serie de evenimente cu ocazia comemorării a 120 de ani de la Pogromul din Chișinău împotriva evreilor, din aprilie 1903. Unul din acestea a fost și conferința internațională organizată la Universitatea de Stat din Moldova (USM), de Facultatea de Istorie a Universității în colaborare cu Comunitatea Evreiască din Moldova, la care au participat peste 20 de experți internaționali din Moldova, România, Germania și Statele Unite [13].

Dar până la o adevărată cultura a memoriei jertfelor Holocaustului mai sunt multe de făcut. Este o sarcină pe care ar trebui să și-o asume toți membrii societății care își doresc să trăiască în Moldova în bună înțelegere, armonie și pace. Este o sarcină a intelectualelor să promoveze angajamentul civic, toleranța și empatia și desigur, nu în ultimul rând, este o sarcină a istoricilor să contribuie direct la instituirea unei adevărate culturi a memoriei în care să se regăsească toți membrii societății inclusiv și evreii care au locuit și puținii care mai locuiesc încă astăzi în Republica Moldova.

Studierea evenimentelor tragice a Holocaustului din Basarabia, Bucovina de Nord și din Transnistria a fost subiectul a doua proiecte internaționale realizate de Facultatea de Istorie și Filosofie USM, la care predau, și mă bucur să fi coordonat aceste proiecte în colaborare cu partenerii internaționali: Institutul de Cultură și Istorie Germană în Europa de Sud-Est al Universității „Ludwig Maximilian” din München, Germania; Muzeul de Istorie al Evreilor și Culturii Bucovinei a Universității Naționale „Yuriy Fedkovych” din Cernăuți [14].

Primul proiect internațional moldo-ucrainean „Holocaustul uitat din Transnistria?”, din octombrie 2019, la Moghilev-Podolsk, a unit studenți și elevi din Chișinău, Bălți, Cernăuți și Moghilev, care au participat timp de opt zile, la un „Atelier al Memoriei” precum și la filmarea unui film documentar „Holocaustul uitat – o călătorie în Transnistria” care mărturisește despre calvarul prin care au trecut evreii, roma și sinti din Basarabia și Bucovina în ghetourile din Transnistria. Filmul a documentat lucrările „Atelierului” în timpul căruia tinerii din Moldova și Ucraina au întreprins o excursie în fosta gubernie administrativă românească Transnistria; au vizitat monumentele, locurile memoriei jertfelor acestui Holocaust și au efectuat interviuri cu martorii su-

Ceremonia de comemorare a evreilor uciși la începutul ocupației germane, lângă Soborul bisericesc. În fotografie sunt sute de evrei în fața bisericii. Victimele au fost aduse pentru reînhumare în cimitirul evreiesc din Bălți, aprilie 1945, autor necunoscut, sursa: Yad Vashem Arhiva Foto 1009/7

pravieșitorii. De asemenea, tinerii au avut discuții foarte interesante cu Felix Zukermann, protagonistul principal al filmului și cu alți martori și supravieșitorii [15]. Filmul a fost prezentat public și la Chișinău, la USM. În cadrul evenimentului a avut loc și o discuție la care au participat experți internaționali din Republica Moldova, Ucraina, Germania [16].

Cel de-al doilea proiect internațional moldo-ucrainean-belarus „Cartografierea Ghetourilor Grodno – Cernăuți – Chișinău” s-a desfășurat în perioada pandemiei, în format mixt, în octombrie – decembrie 2020, cu participarea a 20 de studenți din Ucraina, Belarus și Moldova [17]. În cadrul proiectului din Moldova, cei 9 studenți de la Facultatea de Istorie și Filosofie, împreună cu diferiți experți, istorici și jurnaliști, au urmărit scopul cartografierea condițiilor de viață și a suferinței oamenilor care au locuit în ghetoul din Chișinău. În timpul realizării proiectului, tinerii au efectuat cu ajutorul metodei inovative de „măsurare digitală” propriile investigații la fața locului și au elaborat trei materiale: două filmele video: „Cartografierea Ghetoului” [18]; „Cartografierea Suferinței Umane” [19]; și un

material long read intitulat „Pietrele de poticnire” [20]. Pe parcursul executării diferitor lucrări precum: localizarea teritoriului ghetoului; documentarea străzilor, a piețelor și caselor; filmarea lor cu drona; studierea în urma lecturii diferitor surse a destinului individuale ale evreilor, care au trăit în acest ghetou; discuției cu martorii contemporani și descendenții acestora; vizitării instituțiilor comunității evreiești din Chișinău și explorării culturii memoriei Holocaustului orașului, inclusiv prin realizarea interviurilor cu populația locală – ei s-au transferat personal în timp și în spațiu ajungând adeseori puternic mișcați de ceea ce s-a întâmplat cu doar 82 de ani în urmă în orașul unde ei locuiesc astăzi.

Promovarea unei adevărate culturi a memoriei istorice, care să reprezinte toți membrii, este foarte important pentru o societate. Aceasta reprezintă baza pentru autoidentificarea oamenilor locuitori ai unei țări, este un mijloc puternic de legătură și de fortificare a conștiinței de grup care consolidează, unește, creează o bază puternică de dezvoltare a acestei societăți și nu o dezbină și frânează.

Este important ca și acest capitol tragic al evenimentelor Holocaustului din Basarabia să devină parte componentă a culturii memoriei colective din Republica Moldova alături de celelalte memorii despre evenimentele tragice care, la fel, încă urmează a fi bine cunoscute: cel de-Al Doilea-lea Război Mondial, deportările celor 60 000 de moldoveni, dar și altele, precum germanii basarabeni, care au locuit în Basarabia mai mult de 100 de ani. Să admitem mai multe viziuni ale istoriei noastre. Să reflectăm împreună asupra memoriei noastre comune istorice, ca să putem mai rapid învinge divergențele și percepțiile eronate din societatea noastră – ceea ce va duce la o înțelegere mai bună între membrii societății noastre.

Referințe bibliografice:

1. Cuvântul „Holocaust” este din greaca veche „holókaustos” care înseamnă „complet ars” și denumește ceea ce s-a întâmplat cu evreii concentrați în lagărele naziste de concentrare, atunci când au fost exterminați prin arderea în camerele cu gaze. În ebraică acest fenomen tragic este denumit „Shoah” și se traduce „mare catastrofă” sau „marea nenorocire”.

2. Numărul victimelor din rândul evreilor care locuiau la acea vreme pe teritoriul Republicii Moldova de astăzi a fost evaluat diferit. Raportul Final al Comisiei Ellie Wiesel comunică că în anul 1941 au fost omorâți în Basarabia și Bucovina de către trupele germane și române între 45 000 și 60 000 de evrei. Între 105 000 și 120 000 de evrei români deportați au murit ca rezultat al expulzării în Transnistria. În regiunea Transnistriei: între 115 000 și 180 000 de evrei locali au fost lichidați (în special la Odessa și în districtele Golta și Berezovca) în „Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului în România. Raport final”, Iași, Polirom 2004 (d), p. 388.

3. Denumirea vine de la titlul simpozionului care s-a ocupat de diversele aspecte ale Holocaustului care a avut loc în perioada regimului fascist condus de dictatorul militar Ion Antonescu organizat la Berlin în 2008 la Centrul de Cercetare a Antisemitismului, a cărui materiale au fost publicate sub același titlu „Holocaust an der Peripherie. Judenpolitik und Judenmord in Rumänien und Transnistrien 1940–1944”, ed. de Wolfgang Benz, Brigitte Mihok și editat la Berlin în 2009. Cartea a fost tradusă în limba română sub titlul „Holocaust la periferie. Persecutarea și nimicirea evreilor din România și Transnistria 1940-1944”, Chișinău, Cartier, 2010.

4. Din cuvântarea lui Mihai Antonescu din 08.07.1941, în Lya Benjamin „Evreii din România între anii 1940-1944”, vol. II, București, 1996, p. 234-235.

5. C.f. Propaganda antisemită și retorica oficială despre primejdia „iudeo-bolșevismului”, în „Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului în România. Raport final”, Iași, 2004, p. 87-107.

6. Mai mult despre Ghetoul din Chișinău în Paul Shapiro „Ghetoul din Chișinău, 1941-1942. O istorie documentară a Holocaustului în interiorul frontierelor contestate ale României”, București, 2016.

7. Ibidem, p. 63-67.

8. Mai mult a se vedea în Vladimir Solonari „Imperiul satelit: Guvernarea românească în Transnistria, 1941-1944” (trad. din engl.), București, Humanitas, 2021.

9. Cifrele exacte încă urmează a fi stabilite.

10. C.f. Paul A. Shapiro, „Ghetoul din Chișinău 1941-1942”, București, 2016, p.83-92; Mariana Hausleitner „Überleben durch Korruption. Das Ghetto Mogilev-Podol'skij in Transnistrien 1941-1944” în: „Lebenswelt Ghetto. Alltag und soziales Umfeld während der nationalsozialistischen Verfolgung”, ed. Imke Hansen, Katrin Steffen u. Joachim Tauber, Wiesbaden, 2013, p. 242-263.

11. C.f. Vladimir Solonari, "Patterns of Violence: Local Population and the Mass Murder of Jews in Bessarabia and Northern Bukovina, July-August 1941", în "Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History 8" (4: 2007), 749-787; Idem „Purificarea națiunii. Dislocări forțate de populație și

epurări etnice în România lui Ion Antonescu, 1940-1944”, Iași (Polirom) 2016; D. Dumitru, „Vecini în vreme de restriște. Stat, antisemitism și Holocaust în Basarabia și Transnistria”, Iași, Polirom, 2019.

12. Mai amănunțit despre această diferență, a se vedea în cartea citată mai sus, dar și în interviul Dianei Dumitru:

<https://sinopsis.info.ro/2019/07/03/holocaustul-in-basarabia-si-transnistria-adevaruri-neplacute/>.

13. Conferința, pe care am avut bucuria s-o coordonez din partea USM, a fost înregistrată on-line și poate fi vizualizată 1-a zi pe <https://rlive.md/conferinta-pogromul-de-la-chisinau-120-de-ani-relevanta-studiului-si-a-memoriei-istorice/>. Și cea a 2-a zi: <https://rlive.md/conferinta-pogromul-de-la-chisinau-120-de-ani-relevanta-studiului-si-a-memoriei-istorice-2/>.

14. Inițiatorul ambelor proiecte a fost Institutul pentru Cultură și Istorie Germană în Europa de Sud-Est al Universității „Ludwig Maximilian” de la München. Proiectele au fost finanțate de Ministerul Federal al Afacerilor Externe din Germania în cadrul Programului „Consolidarea Colaborării cu Societatea Civilă din Țările Parteneriatului Estic și Rusia”.

15. Filmul este disponibil on-line cu subtitrat în limba română <https://www.youtube.com/watch?v=NSDM2A7Mnhk&t=12s>.

16. Prezentarea a fost înregistrată și poate fi accesată on-line

<https://www.youtube.com/watch?v=SfJxIYBW55A&t=6531s>.

17. Mai multe despre acest proiect a se vedea pe platforma digitala a proiectului accesibilă în 6 limbi: www.ghettos.digital.

18. În materialul video, cu o durată de 14 minute, se prezintă istoria ghetoului în perioada anilor 1941-1942. El începe cu un interviu în stradă, care denotă faptul, că locuitorii orașului Chișinău cunosc foarte puțin despre istoria acestui Ghetou: <https://ghettos.digital/mapping-the-ghetto>.

19. Video-ul, cu o durată de 23 minute, redă în baza mărturiilor și amintirilor păstrate de martorii oculari, calvarul prin care au trecut peste 11.000 de evrei din Chișinău: <https://ghettos.digital/chisinau-ghetto-measuring-human-suffering>.

20. Materialul este despre istoria plăcilor apărute în vara anului 2018 în centrul istoric al Chișinăului, pe străzile Alexandru cel Bun 17 și Armenească 27 și a victimelor Holocaustului, numele cărora este gravat pe suprafața lor: Buniya Bron și a lui Moise Berliand, ultimul, fiind bunelul, astăzi cunoscutului actor și regizor francez François Berléand. <https://ghettos.digital/stolpersteine>.

Aceste materialele au fost prezentate la seminarul final Internațional moldo-ucrainean-belarus și după expertiza făcută și de experți din domeniul istoriei Holocaustului și jurnaliști au fost postate pe platforma digitală a proiectului și propuse ca material suplimentar pentru școli la disciplina opțională „Holocaustul: istorie și lecții de viață”.

MANUSCRISUL SALVAT

Vitalie RĂILEANU,
critic și istoric literar, director,
Biblioteca „Onisifor Ghibu”

Un scriitor de valoare rămâne în Istoria Culturii unui neam prin cărțile concepute, scrise de el, sau anume și prin faptul că... aceste volume te fac să gândești, să meditezi asupra timpului și evenimentelor și, dacă îl vom parafraza pe Paul Valéry – cărțile sunt un deosebit extras din monologul autorului.

Așa s-a întâmplat că, dintr-o fericită coincidență, Biblioteca „Onisifor Ghibu” a in-

trat în posesia manuscriselor scriitorului Nicolae Esinencu. Un volum imens de pagini scrise, redactate, revăzute de autor, rămase în lăzi prăfuite de vremuri, care alcătuiesc – romane, poeme, memorii, scenarii de film etc. – inedite (sic!).

Iată de unde și intenția noastră prilejuită de posibilitatea de a pătrunde dincolo de cortina care desparte laboratorul sacru al creației lui Nicolae Esinencu de lumea largă pestriță și gălăgioasă a beneficiarilor, dar și pentru că – inevitabil – orice încercare de reconstituire a unui manuscris literar conduce și la realizarea unui tablou veridic al scrierilor *esinencuiene*.

Acestea ar fi reperele noastre pentru a justifica intenția noastră, vorbesc de colaboratorii Bibliotecii „Onisifor Ghibu”, care se manifestă și printr-o activitate aparte, reflectată de aparițiile editoriale, concepute în Laboratorul de Cercetări Literare și Biobibliografie „Onisifor Ghibu”.

La cele enumerate se adaugă acum un volum pe care-l prezentăm, este vorba de romanul (inedit!!!) *Evreii*, scris de Nicolae Esinencu prin anii șaptezeci ai secolului trecut, roman care... prin subiectul tratat, prin structura, prin scopul nedisimulat de a relua un tablou concret al destinelor... este unic.

Pentru autorul nostru istoria a fost expresia totală a unui timp, deosebitele ei fețe luminându-se, dezvoltându-se, influențându-

se și definindu-se reciproc. Dar Nicolae Esinencu nu le-a luat în considerare în relația lor directă, imediată, care, la prima vedere, poate fi înșelătoare, ci în jocul de lumini de umbre, de tainice reverberații.

Adevărul descris în paginile romanului *Evreii* de Nicolae Esinencu nu aparține numai cărții date, ci reprezintă experiența timpului pe care l-a trăit scriitorul, pe care l-am trăit și noi...

Argumentul nostru ar fi fost lipsit de suport dacă n-am menționa imensa contribuție a kolegei noastre – Ludmila Șimanschi, doctor în filologie, cercetător și istoric literar, care a topit lumânări asupra manuscrisului dat, reanimându-l, făcând transcripția (sic!) din grafia chirilică în cea firească limbii române. Am și un deosebit respect intelectual față de Anatol Moraru, scriitor, critic și cercetător literar, semnatarul postfeței, care e sigur că Nicolae Esinencu, nu dezmente faptul că posedă într-adevăr sigiliul calității, dar nu în sensul vreunei înclinații calofile, ci în înțelesul cel mai bun al cuvântului: relief, adevăr, rigoare ideatică și stilistică.

La sfârșitul anului 2023 a apărut versiunea romanului *Evreii* de Nicolae Esinencu în limba rusă, tradusă de Miroslava Metleaeva.

Publicarea romanului, tradus în premieră în limba rusă, se adresează cititorului de limbă rusă, pentru care realizările multor scriitori și personalități culturale ale Moldovei au rămas multă vreme în umbră, ceea ce a creat o idee falsă de inferioritatea lor, dând naștere la anumite mituri despre ierarhia etnică în cultură. Nicolae Esinencu, cu romanul *Evreii*, introduce cititorul într-un univers observat fără iluzii cu un fior, abandonând orice idealizare, tocmai atunci, sau mai bine zis, mai ales atunci, când literatura a ales să se distanțeze de tragedia evreilor și a familiilor și comunității lor, cu care, într-o măsură sau alta, toată lumea a fost în contact. Prefața traducătorului merită o atenție deosebită, întrucât pentru prima dată ne in-

troduce în schița istorică a evenimentelor prezentate în roman, îndreptate de politica de deznaționalizare, care a semănat contradicții interetnice.

Traducerea reproduce cu măiestrie textul sursei originale, prezentând Chișinăul atât ca un centru în care se concentrează diversitatea limbilor și o excentricitate particulară, cât și ca un mozaic haotic în care sunt juxtapuse obiecte sociale și etnice, oferind spectacolul unui amestec de multe momente impresionante prin care fiecare parte a mediului este modificată în funcție de experiențele individuale de viață ale locuitorilor săi.

Astfel, dragă Cititorule, Te asigurăm că în viitorul apropiat vei savura plăcerea lecturilor și din cuprinsul altor volume ne-publicate/ ne-editate de Nicolae Esinencu – scriitorul rebel al timpului prezent.

Nicolae ESINENCU
(născut la 13 august 1940, satul Chițcani,
județul interbelic Orhei (azi, în raionul Telenești) -
decedat la 25 aprilie 2016, Chișinău)

ROMANUL, CARE A OBTINUT FORȚA UNUI DOCUMENT

Miroslava METLEAEVA,
*doctor în filologie, Sectorul Știință, arhivistică și
relații externe, Biblioteca „Ițik Mangher”*

Romanul „Evreii” al celebrului scriitor basarabean Nicolae Esinencu, care abordează direct tema exodului evreilor din Moldova sovietică în anii '70 ai secolului al XX-lea, a fost parte a literaturii care a rămas „în sertar” pentru aproape 50 de ani, fiind publicat abia în 2020. Cartea relatează povestea unei curți mici din Chișinău, locuită de 15 familii, și schimbările etnice din societatea obișnuită, ilustrând deformările personale ale oamenilor în timpul răsturnării sociale. Aceste aspecte, ca „fructe interzise”, atrag cititorul în atmosfera misterioasă și înfricoșătoare a unei epoci care acum este acoperită de nostalgia nu doar a generațiilor trecute, ci și a celor următoare, care se confruntă cu realitățile timpurilor moderne.

Anul acesta va fi marcată cea de-a 50-a aniversare a renumitului amendament Jackson-Vanik din 1974 la Legea privind comerțul cu SUA, care restricționa comerțul și acordarea de credite către țările care încălcă drepturile omului, în special dreptul cetățenilor lor de a emigra. Doresc să reamintesc motivul pentru care a fost adoptat amendamentul Jackson-Vanik, care este direct legat de tema romanului lui Nicolai Esinencu, „Evreii”, scris tocmai în 1974.

De la apariția statului Israel în 1948, una dintre principalele preocupări ale conducerii sale a fost popularea țării (în momentul independenței, pe teritoriul Israelului trăiau doar 600.000 de evrei). În acest sens, s-a acordat o atenție considerabilă URSS, singura țară europeană care a păstrat după Holocaust comunitatea evreiască de un milion de cetățeni. Cu toate acestea, conducerea sovietică, în ciuda cererilor repetate din partea israelienilor, nu a fost hotărâtă să permită emigrarea – nu atât din cauza antisemitismului care a pătruns în stat de jos în sus, ci mai degrabă, din cauza faptului că un astfel de acord ar fi zdruncinat unul dintre fundamentele durabilității regimului – izolarea cetățenilor sovietici de contactele cu străinătatea.

Și încă din anii 1950, Israel a început o campanie de anvergură pentru a atrage atenția lumii asupra persecuției evreilor din URSS și pentru a forța conducerea sovietică să permită emigrarea.

Vreau să vă reamintesc de viața „dulce” a evreilor din URSS după teribilul război, care a luat 6 milioane de oameni ca urmare a genocidului nazist. Sute de mii de evrei au luptat pe fronturi; evreii s-au situat pe locul trei în ceea ce privește numărul de eroi ai Uniunii Sovietice.

tice. Însă, după sfârșitul războiului, li s-a amintit doar de Asia Centrală și Trans-Ural, unde evreii au fost evacuați din partea europeană a URSS, din cauza atrocităților fasciștilor care, fără milă, exterminau poporul evreiesc.

Norii se adunau deasupra intelectualilor. O pagină întunecată din istoria statului sovietic este reprezentată de distrugerea din 1948 a Comitetului Antifascist, condus de marele actor Solomon Mihoels. Într-un dosar penal, 13 din cei 15 inculpați au fost executați la 12 august 1952. În total, 125 de persoane au fost reprimite în acest caz, dintre care 23 au fost executați și 6 au murit în timpul anchetei. La 12 ianuarie 1948, la ordinul personal al lui Stalin, Solomon Mihoels a fost ucis la Minsk de un grup de ofițeri KGB. Ulterior, toți cei condamnați în acest caz au fost reabilitați. Acest caz a fost o manifestare clară a politicii de stat antisemite din URSS.

Deportările basarabenilor din anii 1940 și 1948 au vizat și soarta reprezentanților popoului Cărtii. Îmi amintesc de „Cazul Medicilor” din 1953, când medicii evrei au fost acuzați de implicare în moartea lui Stalin, ceea ce a generat manifestări masive de ură, încurajate de stat și de mass-media. La vârsta de șase ani, îmi amintesc de fețele posomorâte ale mamei mele, care era profesoară la Cornești, și ale mătușii mele, care s-a întors de la exploatarea din Trans-Ural. Îmi amintesc și de badea Sâdor, de la care am închiriat o cămeruță, și de cuvintele sale: „Nu cred că au făcut asta, dar dacă au făcut-o, n-au fost proști!”.

Apoi, au început să circule zvonuri despre deportarea tuturor evreilor în Siberia și despre construcția de barăci dincolo de Ural.

Deși nu-mi doresc să aduc în discuție acest subiect, trebuie să menționez și despre „rata procentuală” de admitere la universități și despre antisemitismul prezent în viața de zi cu zi, cu toată vasta sa mitologie. Imaginea URSS era sub atac.

Ambasadorul sovietic în SUA, Anatoly Fyodorovich Dobrynin, a scris că problema emigrației evreiești a devenit „o sursă constantă de iritare în relațiile dintre cele două țări, deși s-au încercat eforturi guvernamentale pentru a o calma”. În 1966, liderii sovietici au

anunțat permisiunea de emigrare pentru reunificarea familiilor. Totuși, au existat numeroase obstacole în acest sens, precum interzicerea plecării reprezentanților inteligenței tehnice, care au avut acces la informații interzise, iar această posibilitate s-a ivit abia la sfârșitul anilor '80 ai secolului trecut. În august 1972, a fost adoptat Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS „Cu privire la rambursarea cheltuielilor de stat pentru instruirea cetățenilor URSS care pleacă la reședința permanentă în străinătate”. Aceste plăți s-au ridicat la câteva mii de ruble, ceea ce era aproximativ de 100 de ori mai mare decât salariul mediu lunar.

Demonstrație în sprijinul evreilor sovietici organizată de Sindicatul din New York în anii 1970

La început, Kremlinul părea să fie dispus să îngăduie condiții mai blânde, dar ulterior a decis să nu facă concesii care ar fi subminat regimul și a descris amendamentul lui Jackson drept o „interferență în afacerile interne” ale URSS. Rezultatul este cunoscut: în 1974, amendamentul Jackson-Vanik a fost adoptat și a fost în vigoare timp de aproape 40 de ani.

Revenim la romanul lui Nicolae Esinencu „Evreii”, care a fost scris în 1974, în doar două zile. Din punctul meu de vedere, aceasta este singura carte sinceră din întregul spațiu al fostei Uniuni Sovietice, care oferă o imagine nemiloasă a țării „prieteniei popoarelor”, care își construia visul omenirii – socialismul.

Aceste 90 de pagini de text sunt ca un șoc. Pe măsură ce parcurgi romanul, spațiul mic al curții din Chișinău se contopește cu dimensiunile monstruoase ale unui imens imperiu care planează deasupra unui grup de oameni, de la

pagină la pagină, întruchipând populația acestui stat – Leviathan.

Istoria curții, care a cunoscut o transformare în compoziția sa etnică, provocând concomitent deformări socio-psihologice ale personalităților membrilor celor 15 familii care locuiesc aici, întocmai ca un „fruct interzis”, te atrage în ceața misterioasă și înfricoșătoare a unei epoci care acum este acoperită de mantaua nostalgică pentru mulți dintre contemporanii noștri.

Evreii își părăsesc casele. Ei merg în necunoscut. Ei, oameni obișnuiți, nu primesc nicio informație despre soarta lor ulterioară: doar zvonuri. Dar un lucru este cert pentru ei – pleacă în patria lor istorică, fără să știe nimic despre aceasta și fără nicio posibilitate de întoarcere. Vecinii lor moldoveni, deși prietenoși, totuși așteaptă cu nerăbdare plecarea evreilor pentru a ocupa apartamentele lor dărăpănate, care de 17 ani ar fi trebuit să fie demolate, dar acest lucru nu s-a întâmplat. În locul celor patru familii evreiești care au plecat, au fost mutate familiile militarilor ruși în retragere, care la fiecare pas amintesc vecinilor lor din ogradă – moldovenilor și evreilor – de misiunea lor de eliberare. Acum, când restul evreilor pleacă, moldovenii au o sclipire de speranță că, în cele din urmă, nu vor mai fi nevoiți să locuiască într-o cameră atât de mică, împărțită de șapte persoane. În spațiul restrâns al curții, se desfășoară drame mici și mari, care se transformă în tragedii. Personajele sunt variate: de la tipuri naive, cu inimă simplă, la caricaturi grotești, parcă scoase din paginile lui Mikhail Saltykov-Shchedrin (colonel și ghegeneralșă), și până la adevărați ticăloși, indiferent de naționalitate.

În fața ochilor cititorilor trec scenele inversării unei povești biblice, aproape ca în pragul unei farse, despre frumosul Iosif. Filaret, un angajat al Academiei de Științe, locuiește într-un apartament comun cu un cuplu rus, Jora și Svetlana. Ei visează să-l alunge din casă și să-i ocupe camera, astfel că hotărâsc să-l provoace la acțiune violentă împotriva Svetlanei. Provocarea eșuează, deoarece Filaret apare pe neașteptat cu un nou prieten, un cercetător sosit de la Moscova.

Acest personaj merită o analiză mai deta-

liată. Punctul culminant al romanului, din punctul meu de vedere, este dialogul dintre Filaret și acest musafir din Moscova. Nu întâmplător, talentul lui Esinencu ca scriitor și darul său profetic atrag atenția asupra acestei conversații dintre două persoane din elita iluminată a societății sovietice: Filaret, un tânăr reprezentant al inteligenței naționale, și colegul său, un tânăr om, nenumit, de la Academia de Științe din Moscova. Dialogul are loc în atmosfera unui restaurant. Într-o stare de spirit relaxată, limbile se dezleagă și se discută despre lucruri pe care este periculos să le spui când ești treaz.

Filaret, afectat de vorbele noului său prieten, cu inima grea, povestește despre situația cu vecinii săi: „Jora și cu Svetlana lui, vecinii mei, sunt ruși!”.

Ochii și fața noului prieten rămân și mai departe plini de lumina vie: „Nu, frate Filarete, aceștia nu sunt ruși. ... Rușii care nu trăiesc în Rusia nu sunt ruși. ... Rusul adevărat și la noi acasă, ridică cultura și economia lui”.

Conversația fascinează cu maximele neobișnuite ale oaspetelui. Și Filaret, atins de atâta sinceritate a interlocutorului, își scoate sufletul în fața lui: „Ah, – zice Filaret, – dacă ai ști tu cât de mult ne încurcă alde frații tăi pe aici, îndeosebi în dezvoltarea limbii, literaturii noastre”. Musafirul din Moscova îi răspunde: „Știu, dragul meu, dar ce pot face? Crezi că noi nu avem probleme cu frații tăi și ai altor republici, care la fel ca rușii noștri se învârt pe aici și vă încurcă?! Dacă ai auzi tu cum se vorbește aproape în toate limbile câteodată la câte un colț de stradă al Moscovei, îți vine să-ți pui mâinile în cap. Din zeci de cuvinte pe care le spune un rus, unul, dacă nu chiar două, sunt ne-rusești, aiureli”. Acum observăm un aspect important: pe un cântar se pune situația limbii materne a lui Filaret și a limbii interetnice din URSS. Iar musafirul mai adaugă ceva neașteptat: „... Doar limba, numai limba mișcă o națiune mai departe”.

Încântat Filaret, ca și cititorul cărții, nu crede propriilor urechi. Și el continuă: „Dragul meu, ar trebui să știi că moldovenii adevărați sunt mare primitivi, mult prețuiesc omul care a venit în oșpeție în casa lui și îl întâlnesc cu cele mai bune vinuri și cu pâinea cea mai aleasă.

Dar, spun, ce se întâmplă: vine acest așa-zis oaspete și se așază pe grumazul tău și nu-l poți scoate din casa ta nici în ruptul capului”.

Și apare o schimbare radicală în discursul oaspetelui din Moscova. El aduce în discuție evreii, pe care îi descrie ca fiind ca niște ruși răi, care, în loc să rămână în Rusia, aleg să meargă în altă parte unde li se pare mai bine: „De ce au părăsit Ierusalimul? Vedeți, n-a fost pentru dânșii pe plac. Apoi ei au părăsit pe nemți. Și acolo se simțeau rău. Dar Rusia este mare, există multe locuri calde. Așa că s-au repezit acolo. Și s-au blocat. Și acum, din nou, fug acolo unde este mai cald. Acum evreul pleacă, iar rusul care nu a fost admis la institut a rămas cu sapa în mână”.

Iată că s-a găsit și un dușman comun ideal. Esinencu treptat arată priceperea perfectă a provocatorului. Și, după cum se spune, adevărul să verifice cu faptele Oaspetele de la Moscova spune glumeț: „Și fii atent, – râde la urmă, un râs deschis, luminos, binevoitor. – Fii atent să nu te siluiască sora mea Svetlana. Aproape ai văzut de ce sunt în stare. N-are apartament, dar nu se mișcă de aici”. *Aici voi face o remarcă, oare ar putea oamenii aceștia să vină aici din proprie voință fără înregistrare? Doar toți cunosc, de cine a fost crescut nivelul de cultură al populației locale.* Și mai departe, Filaret este informat: „...dar știi că în Rusia, pe după Ural, noi am construit case, dar în case n-are cine trăi, sate întregi, se poate spune, pustiesc. Sate și orașe”.

Cuvântul-cheie din această frază este „sora”. El numește „soră” o femeie, din cauza căreia Filaret putea fi amenințat cu închisoarea și eventual cu Siberia, unde s-au „construit case, dar în case n-are cine trăi, sate întregi, se poate spune, pustiesc”. Aceste cuvinte simple: „Casele goale așteaptă...” sună teribil de înfricoșător. Pe cine așteaptă? Mă întorc la fraza: „Știu, dragul meu, dar ce pot face?”. Ce ar putea face un adevărat intelectual în acel moment dificil? ***El ar putea face cel mai important lucru – să nu fie un provocator și să nu mintă.***

În acest context, vreau să subliniez că trecerea propriei vinovății asupra altuia este o tehnică cunoscută încă de la apariția omenirii. Și cât

de des aparenta sinceritate și adevărul ne îndepărtează de realitate.

Acest roman nu este doar numai despre evrei. Este vorba despre toți cei care, într-un fel sau altul, au experimentat suferința. Este vorba despre basarabeni, care în multe privințe repetă calea dificilă a cunoașterii adevărului. Cu toții suntem martori ai exilului și exodului, și ai căutării propriului pământ promis.

P.S. La lansarea romanului lui Nicolae Esinencu „Evreii” în iunie 2021, la Uniunea Scriitorilor, a avut loc un incident. După discursul meu, în care am subliniat succint participarea scriitorului și contextul evenimentelor din anii '70 ai secolului trecut, tăcerea tensionată a fost întreruptă brusc de un bărbat în vârstă, care a arătat cu degetul spre mine. Copleșit de sentimente, a strigat în toată vocea: „Totul despre ei nu este adevărat! Care Holocaust, ce fel de șase milioane! Am văzut filme documentare și citisem cum, în timpul eliberării Auschwitz-ului, evreii au ieșit veseli de acolo – erau în costume scumpe, cu cravate, cu instrumente muzicale, lucrau acolo în orchestră”.

Singurul din publicul confuz, care s-a ridicat și a cerut ca „subiectul fără centură” să părăsească întâlnirea, a fost Teo Chiriac, actualul președinte al Uniunii Scriitorilor din Moldova. Onoare și laudă lui. Această situație mi-a amintit involuntar de cuvintele generalului Eisenhower, viitorul președinte al SUA, care a spus în timpul eliberării prizonierilor supraviețuitori din lagărul de concentrare de la Auschwitz: ***„Fotografiați imediat tot ce vedeți, căci mâine vor fi cei care vor spune că așa ceva n-a fost niciodată!”***

P.P.S. Datele pe care le-am oferit sunt preluate din articolul lui Semion Ciarnîi „Накануне поправки Джексона-Вэника” (În ajunul amendamentului Jackson-Vanik), publicat în revista *Лехаим* din Moscova, 2014, nr. 12 (272), pp. 35-40 (disponibil on-line: <https://lechaim.ru/academy/nakanune-popravki-dzheksonavenika/>). Articolul se bazează pe date din arhiva politicii externe a Federației Ruse cu fotocopii ale documentelor citate.

***Дорогие пользователи журнала
„АРХИВАРИУС“!***

Приглашаем вас к сотрудничеству с нами. Если у вас есть интересные архивные материалы: рукописи, фотографии, старые издания, видеоматериалы, семейные хроники и т.д., приносите их нам в Библиотеку „Ицик Мангер“, или присылайте по электронной почте.

**ЕВРЕЙСКАЯ БИБЛИОТЕКА – КУЛЬТУРНЫЙ ЦЕНТР
им. ИЦИКА МАНГЕРА**

**Филиал Кишинёвской муниципальной
библиотеки им. Б. П. Хашдеу**

Адрес: ул. Евгений Дога 4,

Кишинев 2005, Республика Молдова

сайт: <http://sector-stiinta-si-relatii-externe.blogspot.com>;

<http://ebraika.ru>

e-mail: mangher.bibl@gmail.com